

Tarixi reallıq ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqı çətin, keşməkeşli həyat yaşasa da, öz dövlətçiliyini quraraq onu yaşatmağı, dünyanın bir hissəsinə çevirməyi bacarmışdır. Baxmayaraq dövlətin qurulması ilə xarici müdaxilələrin, təzyiq və təhdidlərin də miqyası artmışdır. Lakin Azərbaycan xalqı heç zaman xarici təhdidlərə, təzyiqlərə boyun əyməmiş, birlik və bərabərlik nümayiş etdirməklə xarici müdaxilələrə qarşı mübarizə aparmışdır. Şimal qonşumuz olan Rusiya və onun bölgəmizdə yerləşdirdiyi erməni toplumu daim Azərbaycan dövlətinə və xalqına qarşı qəsd fəaliyyəti göstərüb.

və bağrında mühafizə etməkdə olduğuna inandığını bildirdi. M.Ə.Rəsulzadə bolşeviklər tərəfindən həbs olunsada, sonradan Stalinin göstərişi ilə azad edilmişdir. M.Ə.Rəsulzadə AXC qurucularından biri olmaqla yanaşı, həm də yazıçı-publisist idi. Onun mühəncirət dövründə "Yeni Qafqasya" (1923), "Azəri Türk" (1928), "Odlu yurd" (1929), "Qurtuluş" (1934), "Müsavət bülleteni" (1936), "Azərbaycan" (1952) jurnallarını, "İstiqlal" (1932) qəzetini nəşr etdirmişdir. Rəsulzadə Ömrünün sonunadək Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması uğrunda istiqlal mübarizəsini davam etdirmişdir. 1955-ci il, mart ayının 6-da Ankarada vəfat etmiş və həmin şəhərin Əsri qəbiristanında dəfn olunmuşdur.

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaşadığı dövrdə böyük işlər

AXC-nin yaranması tarixi nailiyyət idi

Bugünkü güclü və qüdrətli Azərbaycan cümhuriyyətin varisidir

Lakin istər Rusiyanın, istərsə də onun əlaltısı rolunda çıxış edən erməni toplumu xalqımızın inadını qıra bilmədi. Bununla belə Rusiyanın Azərbaycan torpaqları hesabına ərazisini bir qədər də genişləndirmək siyasəti daim mövcud olub. Qacarlarla Rusiya imperiyası arasında gedən müharibədə ikinci qalib gəldi. Bununla da Azərbaycan Şimal və Cənub olmaqla iki yerə parçalandı. Gülüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən Azərbaycan Rusiya və Qacarlar arasında bölüşdürüldü: Şimali Azərbaycan Rusiyaya, Cənubi Azərbaycan isə qacarlara verildi. Rusiya Azərbaycanın şimalını işğal etməklə ciddi müstəmləkə və amansız işğal rejimi yaradaraq onu özünün əyalətlərindən birinə çevirməyə çalışırdı. Xanlıqla təcridcən ləğv edilir və Rusiyanın üsul-idarəsi yaradılırdı. Gəncə, Qarabağ, Şəki, Bakı, Quba və Şamaxı xanlıqlarının ləğv edilməsinin ardınca Şəki və Lənkəran xanlıqlarında da xan üsuli-idarəsi ləğv edildi. Azərbaycanda mərkəzi şəhəri Şuşa olan "Müsəlman əyalətləri rəisliyi" yaradıldı. Keçmiş xanlıqlar və sultanlıqlar əyalətlərə və dairələrə çevrilmiş, 6 əyalət - Bakı, Quba, Şəki, Şirvan, Qarabağ və Talış, 2 dairə - Yelizavetpol və Car-Balakən, 2 distansiya - Qazax və Şəmsəddil təşkil edilmişdi. Əyalət və dairələrin də başında çar zabiti dururdu. Bu, komendant idarə-üsulu adlanırdı. Qafqazın baş komendantı tərəfindən təyin olunan həmin komendantların bəylərə torpaq bağışlamaq, yaxud geri almaq, həmçinin, digər siyasi-inzibati hüquqları var idi. Ümumiyyətlə, yerlərdəki komendantlar mütləq hakim hesab olunurdular. Onların təkə ölümlük hökmü vermək hüquqları yox idi.

Əyalətlər xanlıqlar dövründə olduğu kimi, mahallara bölünürdü. Mahalların başında komendantların yerli bəylərdən təyin etdiyi mahal naibləri dururdular. Mahal naibləri vergiləri kəndlər arasında bölüşdürür, camaatı vergiləri vaxtında ödəməyə məcbur edir, kəndlilər arasında baş verən mübahisə və dava-dalaş doğuran məsələləri həll edirdilər. Kəndləri isə kəndxudalar idarə edirdilər. Onların hər birinin yanında bir neçə onbaşı və yasovul olurdu. Mahal naibləri və kəndxudalar dövlət xəzinəsindən maaş almırdılar. Onlar vergilərin bir qismini özlərinə götürür, yaxud da komendant onlara boş torpaq və həmin torpaqları becərmək üçün rəncbərlik bağışlayırdı. Komendant üsuli-idarəsi camaatı ağır istismara, zülmə və özbaşınalığa məruz qoyurdu. Həm komendantlar, həm də onların təyin etdikləri mahal naibləri vergi toplayarkən zorakılığa yol verir, camaatı soyurdular. Komendantlar onun bir sözünü iki edənələrle, itaət göstərməyənlərlə amansız rəftar edirdilər. Lənkəran komendantının bu əyalətin bir neçə sakinini suda boğdurması faktı məlumdur. Hətta çar məmurlarının özləri də komendantların zorakılığını etiraf etməyə məcbur olmuşdular: "Dairə rəisləri, komendantlar və başqa başçılar mənfəətpərəstlik və qizğın özbaşınalılıq əsasında hərə-

kət etmişlər".

AXC 23 ay yaşamasına baxmayaraq, qısa müddətdə həyata keçirilən tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır

Zaqafqaziyanın işğalı əhalinin nəinki təritçəti etiqadını, hətta etnik tərkibini də dəyişdi. 1834-cü ildə imperator tərəfindən verilən bir fərmana görə, əvvəlki İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazisinin daxil olduğu erməni oblastı (əyaləti) yarandı ki, bu da bəziləri tərəfindən Şərqi Ermənistanın qədim torpaqlarının ermənilərə qaytarılması aktı kimi qiymətləndirildi. Corc Bornutian tərəfindən aparılmış son tədqiqat təsdiq edir ki, Rusiya işğalından qabaq ermənilər Şərqi Ermənistanın bütün əhalisinin, təxminən, 20 faizini, müsəlmanlar isə 80 faizini təşkil edirdilər. Rusiyaya birləşdirildikdən sonra İrandan və Osmanlı imperiyasından 57000 erməni mühaciri axışmış gəldi və 35000 müsəlman isə Şərqi Ermənistanı tərk etdi. Bununla əlaqədar 1832-ci ildə ermənilər əhalinin yarısını təşkil edirdilər. Erməni mühacirləri, əsasən, xəzinəyə təbə olan torpaqlarda məskunlaşdılar, lakin bəzi hallarda müsəlmanların torpaqlarını əllərindən almaqla onları öz yerlərindən didərgin salırdılar ki, bu da özündə etnik gərginlik potensialı daşıyırdı. Diqqətləliyə cəhətlərdən biri o idi ki, uzun müddət ərzində hər iki qrup arasındakı münasibətlər geniş zorakılıq hallarından azad idi. Bu xristian mühacirlər Avropa köçkünləri deyildilər, onlar sadəcə olaraq, tanış Yaxın Şərq mühitindən olan gəlməli idilər. Erməni əhalisinin cəmləşdiyi və əsrlərlə formalaşaraq əhalinin xeyli hissəsini təşkil ediyi digər ərazi Qarabağ idi. 1830-cu illərdəki Rusiya məlumatlarına görə, burada 35000 müsəlmana qarşı 12000 erməni yaşayırmış. Ermənilər keçmiş Qarabağ xanlığının dağlıq hissəsində məskunlaşmışdılar. 1845-ci ildə Qarabağdakı vəziyyət haqqında məlumat verərkən, bir ordu zabiti rus məmurlarının ermənilər haqqındakı rəyini belə yekunlaşdırırdı: "Ermənilər Rusiya hökumətinə sadıqdirlər və sözsüz, bizə heç vaxt xəyanət etməzlər. Onlar dinc həyat sürürlər, ara-sıra təsadüf olunan mənfi halları nəzərə almasaq, quldurluqla işləri yoxdur: bütün ermənilərə xas olan naqis cəhətlərə, aldatmağa, tamaha və hər cür şübhəli işlərə qurşanmağa güclü meyil Qarabağ erməniləri üçün də səciyyəvidir". Bütün cəhdlər baxmayaraq müstəqil yaşamaq ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı milli mücadiləyə qalxdı. Nəticədə uzun mübarizədən sonra Azərbaycanın demokratik qüvvələri, siyasi xadimləri 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etdilər. Bütün Şərq və türk-İslam dünyasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda demokratik respublika qurulmuşu yaradıldı. Müsəlman Şərqində ilk demokratik respublikanı-Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətin yaratmaqla xalqımız sahib olduğu dövlətçilik ənənələrini bir daha təsdiq etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özündə demokratik dəyərləri, eləcə də Şərq mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini birləşdirən bir dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi.

Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq, qısa müddətdə həyata keçirilən tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır. Azərbaycanın milli ordusu yaradıldı. Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi. Üçrəngli-göy, qırmızı, yaşıl bayrağımız yaradıldı. Türk-müsəlman şərqində ilk dəfə bizim ölkəmizdə qadınlara seçib-seçilmək hüququ verildi. Xalqımızın savadlanması üçün məktəblər, yaşlılar üçün savad kursları, türk olma-yan xalqlar üçün türk dilli kurslar açıldı. Cümhuriyyət yaranan zaman təhsilli milli kadrlara böyük ehtiyacı var idi və bu, ali təhsil müəssisəsinin açılmasını vacib hesab edirdi. Təbii ki, dövlət quruculuğu işlərində milli kadrların olması mühüm amillərdən biridir. 1919-cu ildə Bakı Universiteti yaradıldı və hazırda Bakı Dövlət Universiteti ən böyük ali təhsil ocaqlarımızdan biridir. AXC-nin parlamentinin ikinci iclasında işləyən qadınlar üçün xüsusi güzəştlərə baxıldı: qadın sağlamlığı üçün zərərli işlərdən kənar edilmə, doğuşdan əvvəl və doğuşdan sonra ödənilən məzuniyyət, ananın iş yerində uşaq müəssisələrinin təşkili, xəstəlik dövründə dərman və əmək haqqının müəssisə sahibinin hesabına ödənilməsi. Eyni zamanda, qadınlar üçün qısa müddətli müəllimlik kursları, peşə-ixtisas kurslarının açılması, uşaq bağçalarının sayının artırılması məsələləri öz həllini tapdı. Bütün bunlar hamısı qısa sürmüş müstəqillik zamanı əldə edilmiş uğurlar idi. Xalq Cümhuriyyətinin qurucularından olan Məmməd Əmin Rəsulzadəni, Fətəli Xan Xoyskini, Əlimərdan bəy Topçubaşovu, Nəsim bəy Yusifbəyli, Həsən bəy Ağayevi, Məmməd Həsən Hacinskini və başqalarını böyük minnətdarlıq və ehtiram hissi ilə yad edirik. Onların parlaq həyatı, böyük fəaliyyəti və Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətləri heç vaxt unudulmayacaqdır. 1920-ci il aprelin 27-də XI Qırmızı ordunun artıq Bakını ələ keçirmiş olduğu şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentində hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil vermək məsələsi müzakirə olunarkən qətiyyətlə bunun əleyhinə çıxmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra gizli fəaliyyətə keçən Rəsulzadənin göstərişi ilə Bakıda "Müsavət"-in gizli mərkəzi yaradıldı. Onun özü isə Lahıda gizləndi. Rəsulzadə qırmızı istiladan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət strukturunun dağıdılması, repressiyalar, qanlı qırğınlar dövründə xalqın sovet-bolşevik rejiminə qarşı göstərdiyi şiddətli müqaviməti və verdiyi say-sız qurbanları görərək, milli bayrağın torpaqlara deyil, millətin vicdanına enmiş olduğunu, hər kəsin bu bayrağı ruhunda, qəlbində

görmüşdür"

Azərbaycan 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra AXC-nin təcrübəsindən də faydalanmış və cümhuriyyət qurucularının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən qərarlar, Sərəncamlar verilmişdir. 1998-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda qeyd edilir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti istiqlaliyyətimizi elan edərək xalqımızın müstəqillik əzmini nümayiş etdirmişdir. Həmin Sərəncamdan irəli gələn vəzifələri icra edən Azərbaycan tarixçiləri qısa müddətdə AXC-nin zəngin irsinin öyrənilməsi istiqamətində böyük işlər gördülər. İlk dəfə Cümhuriyyətin daxili və xarici siyasəti ilə bağlı sanballı monoqrafiyalar və sənəd toplusları hazırlandı. Müxtəlif ölkələrin arxivlərində saxlanılan və bilavasitə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin müxtəlif məsələlərinə həsr olunmuş sənədlər də Azərbaycana gətirilərək, elmi dövriyyəyə cəlb edildi. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu sənədlər təkə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət dövrünü deyil, müstəqilliyə gedən yolda Azərbaycan milli hərəkatının keçdiyi çətin, lakin şərəfli yolu özündə ehtiva edirdi.

1998-ci il mayın 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycanın Ulu Öndəri Heydər Əliyev çıxış edərkən bildirmişdir ki, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan xalqının həyatında tarixi hadisə olmuşdur və xalqımızın dövlətçilik salnaməsinin parlaq səhifələrindəndir.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ən layiqli siyasi varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımız və dövlətimiz üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını hər zaman vurğulamış və müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublikanın yaradılmasını böyük tarixi nailiyyət adlandırmışdır. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi münasibətilə təşkil olunmuş rəsmi qəbulda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş və onun 23 aylıq fəaliyyəti dövründə gördüyü işlərin, qəbul etdiyi qanunların AXC-nin çoxsaylı uğurlarından olduğunu söyləmişdir. Bugünkü güclü və qüdrətli Azərbaycan AXC-nin varisidir. Biz böyük qürur və rəşadətlə işıqlı ziyalılarımızın, dövlət adamlarımızın arzularını, istəklərini böyük qətiyyət və əzmlə həyata keçiririk. Bu uğurları və nailiyyətləri bizə bəxş edən isə xalqımızın Dahi Lideri Heydər Əliyevdir. Nə qədər Azərbaycan dövləti və xalqı var Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ideya və təklifləri, əsasını qoyduğu siyasət də yaşayacaq.

İLHAM ƏLİYEV